

С. І. МЕШКОВАЯ, канд. іст. наук, доцент НТУ «ХПИ»

ХАРКІВ'ЯНИ-«ПОЗБАВЛЕНЦІ» В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (1921- 1929 рр.)

У статті, на підставі документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ) і Державного архіву Харківської області, аналізуються головні категорії, національний склад, характерні риси життя й діяльності «позбавленців» Харкова в роки непу, з метою з'ясування принципів та особливостей процесу штучної стратифікації радянського суспільства.

Ключові слова: маргінали, «позбавленці», суспільство, номенклатура, громадянські права.

Постановка проблеми. «Бувші люди» – так зневажливо й зарозуміло, буквально в лапках, в документі 1928 р., представник української радянської номенклатури охарактеризував цілий прошарок населення, що за тими чи іншими ознаками органічно не вписався в більшовицьке середовище [1, арк. 33]. Термін не був нововведенням, його запозичили з лексики часів Великої Французької революції, під час якої «колишніми людьми» йменували дворян, вороже налаштованих до санкюлотських трансформацій. Але більшовики пішли далі, значно розширивши коло «бувших» і збагативши лексику новим терміном «позбавленці» (рос. – «лишенцы»). Згідно Конституцій РСФРР 1918 р. та 1925 р. і Конституцій УСРР 1919 р. та 1929 р., позбавлялися виборчого права (тобто не обирали й не мали права бути обраними) особи, що користувалися найманою працею «з метою витягти прибуток»; особи з нетрудовими прибутками (процентами від капіталу, прибутками від підприємств, майновими надходженнями); приватні торговці та комерційні посередники; монахи й духовенство всіх церков та культів; члени царського дому Романових; службовці та агенти царської поліції, особливого корпусу жандармів, охоронних відділів, а також особи, які керували діяльністю поліції, жандармерії, каральних органів; засуджені; визнані в установленому порядку душевнохворими та божевільними [2].

У Державному архіві Харківської області й Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (м. Київ) виявлені документи щодо проблеми штучного створення прошарку «позбавленців» в радянській Україні, зокрема, в Харкові.

Мета статті. У даній статті проаналізовані архівні справи, на підставі чого визначені найбільш чисельні категорії харківських «позбавленців», їх

національний склад, характерні риси життя і діяльності з метою з'ясування принципів та особливостей процесу стратифікації суспільства радянської України та держави в цілому крізь призму відповідного регіонального зрізу.

Виклад основного матеріалу. Губернський Харків – великий торгово-промисловий і культурно-релігійний центр, осередок дворянської інтелігенції та купецтва, місто зі значною часткою дохідного єврейського підприємництва, став надзвичайно привабливим полігоном для втілення соціальних більшовицьких експериментів. Одразу після встановлення радянської влади тут почали ретельно виявляти та негайно позбавляти громадянських прав усіх, хто підходив до перерахованих у конституціях категорій (за винятком хіба що членів царської родини, через елементарну відсутність таких у місті).

Історичні джерела свідчать, що одну з найчисельніших категорій харківських «позбавленців» складали непмани – торговці, власники дрібних і середніх приватних підприємств, кустарі, особи, які займалися різноманітними промислами, а також ті, хто перебував на утриманні родичів-приватників. Патентний збір з приватних підприємців, який вагомо поповнював державний бюджет, не піднімав їх соціальне реноме в очах нової влади та співчуваючих їй. «Кабаков А. І. мав ... ковбасну майстерню на вул. Свердлова № 9, патент І розряду»; «Буца-Буза ... великий шинкар, мав їдальню-шинок на Кінному базарі... Мав також їдальню у Слюсарному пров.»; Кабаков І. М. «варить повидло», Кабакова Р. С. допомагає чоловікові варити повидло; «Табак Іта – велика торговка, мала бакалійну крамничку»; «Багран – 1 рік, як кинув велику торгівлю мануфактурою»; «Сіліна Ф. – донька торговця, живе з прибуткового будинку»; «Каганович Ц. Х. ... до останнього часу мала власну їдальню з прислугою»; Лютов Андрій – кустар-швець, Ільчик Яків – кустар-цукерник, Г. Ю. Вігдорчик – комерційний представник орендованої батьком в Лубнах великої махорочної фабрики «Победа» ... [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9]. Ось таким він був «нетрудовий елемент» трудового міста.

Не менш чисельною була категорія «позбавленців» з представників колишніх імперських військових, силових, правоохоронних структур. Часто згадуються офіцери і солдати «білих армій» та контрреволюційних урядів, зокрема, Гайдамацького Кошу С. Петлюри та уряду гетьмана П. Скоропадського. В одному зі списків позбавлених права голосу, складеного 1928 р., серед 80 осіб 10 були колишніми офіцерами білої армії, 17 «служили у білих», 1 «допомагав білим», 6 – співробітники царської поліції, 5 – колишні жандарми, 4 – колишні співробітники царської в'язниці, 1 – «контрреволюціонер», 1 «служив у старому суді», 2 – у Петлюри, 1 – «при Гетьмані» (тобто майже половина; решта 32 – колишні торговці, скупники і купець, орендар електростанції, служителі культу, власник друкарні, засуджений, особи, що мали нетрудові доходи) [10, арк. 19-25].

Запеклою була боротьба радянської влади зі служителями релігійних культів, яких серед «позбавленців» єпархіального міста також було більш ніж достатньо. «Старої Росії не видно і не чути, вона понуро повісила голову і

мовчить, її ще можна спостерігати хіба що в церквах... » – писав 1924 р. у листі до родичів за кордон один з радянських «колишніх» [12, с. 73]. Знищення цього останнього притулку старого імперського світу стало пріоритетним завданням ідеологів більшовизму. Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет і Рада Народних Комісарів УСРР слідом за союзними органами влади розробляли та доповнювали відповідні інструкції щодо категорій громадян, які підлягали позбавленню виборчого права. Між іншим, в них ретельно перераховувалися «колишні і теперішні службовці всіх релігійних культів», які неодмінно мали потрапити до лав «позбавленців» [13, арк. 7]. У 1926 р. і 1927 р., згідно подібних інструкцій, позбавленнями ставали служителі православного культу від митрополитів до церковних старост; католицького і лютеранського культів, включаючи органістів; старовірських культів (поповців і безпоповців); іудейського і магометанського культів; раціоналістичних і містичних сект [14, арк. 3.; 13, арк. 7 об.]. «Колишній піп», «він був попом», «він дяк», «старий відає синагогою» [15, арк. 28; 6, арк. 35] – уривчаста, суха констатація факту в документах, яка не віщувала нічого доброго для носія духовного сану. Тягли за собою важкі наслідки у вигляді позбавлення громадянських прав і свідоцтва такого роду: «Рязанова – уповноважена в церкві,... влаштовувала систематичні вечірки церковного персонажа ...» [6, арк. 35]. Привертає увагу не лише сумнівна термінологія з нальотом певного сарказму («вечірки», «персонаж»), а й відсутність в документі будь-яких чітких пояснень, прагнення розібратися в ситуації, сумнівів щодо правомірності заборони на проведення людиною свят в особистому житловому просторі. Було вже достатньо того, що жінка мала пряме відношення до церкви, а «персонаж», нажаль, не був пролетарським.

Аналізуючи «позбавленців» Харкова, як маргінальний прошарок міського соціуму, привертає увагу їх національний склад. Як правило, в документах, на відміну від соціального походження, національність, як правило, конкретно не фіксувалася. Якщо це робилося, то в особливих випадках (Кугушев К. В. – «походження з родини колишнього татарського князя» [16, арк. 22]). Навіть, відповідна документація складалася якось недбало [17, арк. 65]:

Таблиця 1

“Склад позбавлених виборчих прав по м. Харкову за розподілом їх по національності.

Позбавлених до моменту виборів	Українці	Росіяни	євреї	угорці	поляки	чехи	молдовани	греки	болгари	інші	Без зазначення національності
7997	225	201	257	4	7	–	1	–	–	28	7274”

Отже формальний підхід очевидний: навіть до цілеспрямованого завдання з виявлення національного складу позбавленців, виконавці підійшли абияк, причому настільки, що з 7997-ми людей про національність спитали лише 695-ть, а від 28-ми взагалі чомусь «відмахнулися», незрозуміло визначивши їх «іншими». Дивно й те, що шукаючи в Харкові угорців, чехів, греків, болгар, радянські бюрократи взагалі проігнорували білорусів, татар, вірмен, німців які традиційно жили у місті.

Втім, за особистими даними, передусім, ономастичними, а також за уривчастою статистикою можна встановити приналежність переважної більшості харківських «позбавленців» до українців, росіян та євреїв. Цікаво також, що джерела не фіксують ксенофобських, зокрема, антисемітських настроїв. Здається, людина сприймалася та оцінювалася оточенням лише скрізь призму революційно-політичної лояльності та бездоганного соціального походження (хоча антисемітизм – явище, яке дісталася радянській державі у спадок від царської Росії – не зник в 1920-ті рр. і поширився серед населення у вигляді так званого побутового антисемітизму). Але можливо через проведення на початку непу широкомасштабної компанії по боротьбі з антисемітизмом, можливо через те, що частка єврейського населення в довоєнному Харкові була звично великою, місцеві жителі природно сприймали сусідство з городянами-євреями, особливо на фоні радянського гасла щодо пролетарського інтернаціоналізму.

1926 р. з метою зміцнення солідарності трудящих всіх націй були надані політичні права іноземцям, що жили на території СРСР, належали до робочого класу або трудового селянства і працювали на користь молодій радянській держави. Автоматично з дарованими правами, іноземці отримали й загрозу втратити їх. Так, серед «позбавленців» Харкова (а точніше, Харківської області) з'явилися особи німецької національності. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України збереглося листування щодо обмеження в правах громадянина Німеччини Давіда Готфрідовича Гевнера та його дружини, які мешкали в селищі Нестліївка Лозівського району Харківської області, заселеному німцями-колоністами. До листування залучилися власне постраждалий, німецьке Генеральне консульство, Адміністративне Управління НКВС УСРР, Управління уповноваженого Народного комісаріату закордонних справ, Харківський окружний адміністративний відділ. Д. Гевнер був звинувачений у тому, що «він є виборний від віруючих для збору грошей пастору під час приїзду останнього для релігійної служби», і позбавлений виборчих прав Лозівським районним виборчим комітетом [18, арк. 21]. Будучи громадянином Німеччини, колоніст-«позбавленець» звернувся із заявою до консульства, через що консул «мав честь просити» Адміністративне Управління НКВС встановити, чи відповідає дійсності викладений факт і чи є цей захід законним [19, арк. 27]. Після кількомісячних перевірок подружжя Гевнер поновили у правах, оскільки Адміністративне Управління НКВС УСРР не знайшло підстав до позбавлення

виборчого права «громадянина колонії Нестеліївки..., так як останній не підходить ні під одну рубрику чинного виборчого закону» [20, арк. 20]. Крім того, була надана рекомендація районним виборчим комітетам «про уважне ставлення до чужоземних громадян при позбавленні їх виборчого права» [20, арк. 20].

Однак уважного ставлення бракувало не тільки іноземцям. Помилкових вироків було безліч. Класичне радянське прагнення перевиконати план у будь-чому, невиправдана скоростиглість у прийнятті рішення, бюрократична чехарда, часто не дозволяли прискіпливо перевірити біографічні дані кожного «підозрілого». Мабуть саме тому важливою підставою для обвинувачення ставали елементарні доноси, які активно пропагувалися і заохочувалися владою. Навколо і без того далеко не кришталево чистих (за еталоном нової системи) людей, штучно створювалася гнітюча психологічна атмосфера. Саме така, про яку писала у своїх споминах Н. Я. Мандельштам: «В середине двадцатых годов, когда столб воздуха на плечах стал тяжелее – в роковые периоды он бывал тяжелее свинца, – люди вдруг стали избегать общения друг с другом. ... наступило онемение, появились первые симптомы летаргии. О чём разговаривать, когда всё уже сказано, объяснено, припечатано?» [21, с. 40-41].

При розгляді справ про позбавлення та повернення права голосу, документально фіксувалися свідчення сторонніх осіб – секретарів і членів житлових кооперативів, двірників, доглядачів будинків, сусідів, знайомих. Обивателі були на диво обізнані у сусідських справах, відповідали конкретно і детально. Там, де правдоподібності не вистачало, в хід йшли відверті плітки, які також «підшивалися до справи». Ось, наприклад, які свідчення були отримані від двірника і секретаря житлового кооперативу стосовно сестер М. та Л. Кіовських: «живуть на утриманні брата (торгівця). Л. Служить у брата за касирку в крамниці, а М., скінчивши якісь фельдшерські курси, невідомо чи працює. Батьки були теж торговцями. Сама М.... була на Біржі, але механічно вибула..., бо має приватну практику... Торгівля брата (старшого) перейшла до молодшого і вони живуть на половину заробітку з дружиною брата. Брата розстріляли роки 3-4 тому за провокацію» [22, арк. 31]. Ця вичерпна інформація виявилася цілком прийнятною для позбавлення сестер виборчих прав як нетрудового елементу.

«Тов. Шехтер Б. А.: учень І профшколи, живе на утриманні батьків. Але батько... якийсь темний елемент. ... його з пенсії ... зняли, бо він виявився якимсь торговцем, чи шо. Загалом все домоуправління вважає всю сім'ю темними елементами» [6, арк. 35]. У цьому звинуваченні впевненості вже не так багато, але й воно було використано проти молодшої людини.

А так доглядач будинку, член житлкоопу і «один мешканець» розправилися із подружжям Смолікових: «... у голодовку, здається возив борошно і продавав. ... він заробляє 275 карб., а вона 153 карб... в 1920-1921 р. торгував борошном» [22, арк. 30]. І далі – висновок голови комісії: «Живуть гарно, до торгівлі мали

нахил, це типи людей, що не перед чим не зупиняються. Вважаю за потрібне перевірити, чому їм двом дозволяється ... заробляти 500 карб.» [22, арк. 30].

Не догодила радянській владі і харків'янка Н. М. От'янц: «... вчителька музики, заробіток 70 карб. Навчає на дому групи дітей музиці, не член профспілки. У душі нелояльна до радвлади» [1, арк. 33]. Очевидна відверта гримаса того специфічного часу і специфічної держави, коли безсоромно оприлюднювалася приватна інформація, навіть, «інспектувалися» душі, для того щоб поспішно та упереджено повісити на людину ідеологічний ярлик.

Збереглися також чисельні приклади письмових доносів, причому не анонімних, а за конкретними підписами (адже соромитися було нічого – громадяни «пильнували»). Наведемо один приклад зі збереженням мови, стилю та пунктуації оригіналу. 10 жовтня 1928 р. член промислової секції Харківської міської ради М. М. Карпін надіслав до Президії Харківської міської ради листа: «Узнав о том, что член Горсовета Сергеенко Николай Владимирович, проживающий по Рыбасовской ул. № 30 является старостой совета воскресенской церкви и одновременно членом Горсовета, а по законоположению он кажется не может быть избранным в Горсовет, а поэтому считаю своим долгом довести об этом до сведения президиума Горсовета. Сергиенко если не ошибаюсь является членом финансово-налоговой секции» [23, арк. 14]. Саме таким чином – вкрадливо, обережно, нібито злегка сумніваючись, М. Карпін перетворив життя колеги на жах. Достеменно не відомо, чим остаточно завершилася справа М. В. Сергієнка. В архіві збереглися лише прохання міськради до адміністративного відділу окружної виборчої комісії повідомити, чи не лічиться депутат на обліку як церковний староста, та повідомлення начальника окружного адміністративного відділу і завідуючого відділом культів, що Сергієнко на обліку як церковний староста не лічиться, але «по відомостям, що нами одержано, він був членом церковної ради, відкіль вибув у 1926 році» [24, арк. 12; 25, арк. 13]. Втім зрозуміло, що виявлення подібних, ретельно приховуваних довгі роки, фактів біографії радянського чиновника без каральних наслідків залишилося навряд чи.

Карали ж суворо й жорстко. Одним з розповсюджених заходів проти «позбавленців» було виселення. Житлова проблема в містах радянської України, як і в державі в цілому, вирішувалася радикально. У свідомості громадян міцно вкоренилися поняття «ущільнення» та «адміністративне виселення». Дефіцит квадратних метрів керівництво Харкова усувало, в тому числі, за рахунок «позбавленців». З цією метою створювалися спеціальні комісії, досліджувалися будинки і складалися відповідні акти щодо конфіскації. Наприклад, 1924 р., коли у зв'язку з будівництвом Палацу праці під знесення підпало кілька житлових будинків, було оглянуто 18 домоволодінь і «знайдено за необхідне ... виселення 29-ти родин нетрудового елемента, з таким рахунком, щоб звільнити 36 кімнат і 33 кухні для ... членів спілок» [26, арк. 9].

Таблиця 2

№	Адреса будинку	Прізвища мешканців	Кількість кімнат	Кількість мешканців	Офіційне положення	Заклучення комісії
						Відібрати:
1	вул. Котлова, 108	Белогуров	4 кімнати і 3 кухні	3	ваньки	4 кімнати і 3 кухні
2		Ростовцева	1 кімната	4	торговка	1 кімната
3		Шибелькін	кухня	2	ванько	кухня
4	вул. Котлова, 112	Орехов	2 кімнати і 2 кухні	13	ваньки	2 кімнати і 2 кухні
5	Сахарно-Завод. вул. 2	Марков	1 кімната і 1 кухня	4	ваньки	1 кімната і 1 кухня
6	Сахарно-Завод. ул. 4	Іванов	1 кімната і 1 кухня	5	ванько	1 кімната і 1 кухня
7	Сахарно-Заводська вул., 10	Шамаров	3 кімнати і 3 кухні	7	ваньки	3 кімнати і 3 кухні
8	Клочківський пров., 2	Шаханін	2 кімнати	5	ваньки	2 кімнати
9		Марков	2 кухні	6	ваньки	2 кухні
10	Клочківський пров., 4	Геращенко	3 кімнати і 3 кухні	40	ваньки	3 кімнати і 3 кухні
11	Ващен. Левада, 2	Рябоконт	1 кімната	6	ваньки	1 кімната
12		Голубєв	кухня	4	ваньки	кухня
13	Ващен. Левада, 8	Будякова	2 кімнати і 1 кухня	6	ваньки	2 кімнати і 1 кухня
14	Ващен. Левада, 10	Ковальова	1 кімната і 1 кухня	6	ваньки	1 кімната і 1 кухня
15	Ващен. Левада, 10б	Савченко	2 кімнати і кухня	9	ваньки	2 кімнати і кухня

Таблиця 2 продовження

	Адреса будинку	Прізвища мешканців	Кількість кімнат	Кількість мешканців	Офіційне положення	Заключення комісії
						Відібрати:
16	Ващен. Левада, 12	Кудрявцев	2 кімнати і кухня	9	ваньки	2 кімнати і кухня
17	Ващен. Левада, 14	Геращенко	2 кімнати і кухня	7	ваньки	2 кімнати і кухня
18	Клочківський пров., 25	Каніщева	2 кімнати і кухня	4	торговка	2 кімнати і кухня
19		Четверіко	3 кімнати і кухня	6	ванько	3 кімнати і кухня
20	Клочківський пров., 23	Алмакаєв	1 кімната	2	торговець	1 кімната
21	Ващен. Левада, 19	Шевченко	1 кімната і 1 кухня	6	Без певних занять	1 кімната і 1 кухня
22	Ващен. Левада, 6	Оболенцев	кухня	5	Без певних занять	кухня
23		Кузьмін	кухня	4	ванько	кухня

Результати інспекції були зафіксовані в таблиці 2, окремі дані з якої наведені вище [26, арк. 8-9].

Отже, чітко видно, що житлові умови пересічних «позбавленців» були не просто далекими від ідеальних, вони були жахливо-нестерпними. Яким чином розміщувалася на вкрай обмежених квадратних метрах подібна кількість людей (чого коштує тільки родина Геращенко, 40 членів якої дивним чином тулилися в 6-ти кімнатах!), яким чином задовольнялися їх елементарні побутові потреби, які психологічні проблеми виникали внаслідок подібного існування уявити не важко. Але найстрашніше за це було примусове виселення – безжальний, каральний захід проти громадян, штучно перетворених на соціальних ізгоїв. Родини опинялися майже у безвихідній ситуації, із дітьми і старими на руках, з сумнівними перспективами зняти інше, прийнятне житло. Одним з варіантів вирішення проблеми ставало, наприклад, переселення торгівців у власні крамниці [4, арк. 43].

Принизливе, повне обмежень і негативного відношення з боку співгромадян існування харківських «позбавленців» (та й не тільки харківських), не було й не могло бути повноцінним, навіть якщо вони досягали високого матеріального добробуту і, за розповсюдженим шаблонним уявленням, пропалювали життя в ресторанах і скуповували котикові манто. Не зважаючи ні на що, позбавленцям недвозначно відвели периферійне місце у суспільстві і регулярно змушували відчувати свою соціальну неповноцінність. Безумовно, серед позбавлених виборчого права зустрічалися кримінальні елементи, колишні валютчики,

контрабандисти, спекулянти, дрібні жулики – всі ті, кого відомі письменники І. Ільф і М. Петров яскраво втілили у збірних образах Остапа Бендера, Паніковського, Шури Балаганова, підпільного мільонера Корейко. Припустимо, вони й не були варті особливого співчуття з боку співгромадян, що ледве приходили до тями після важких років революційного безладу і воєнної розрухи. Але ж як співіснували із радянським беззаконням «позбавленці»-інтелігенти, представники колишнього «вищого світу», поважні в недалекому минулому люди, до яких, наприклад, відносилися професори і співробітники Харківського технологічного інституту П. М. Мухачов, І. А. Красуський, Я. В. Столяров, В. Деркачов, О. М. Зємцов, В. М. Задорожний, М. С. Філатов, М. Т. Деркач, І. Соловійов; або колишній великий харківський домовласник Д. С. Бейль, який близько знав та приймав у себе багатьох представників культури й мистецтва того часу, зокрема, видатного французького балетмейстера Маріуса Петіпа [10, арк. 24-25; 1, арк. 33].

Справедливості заради слід відмітити, що безперервним був не тільки процес позбавлення прав, а й процес поновлення в правах лояльних до нової влади «колишніх» у разі, якщо вони, наприклад, починали займатися суспільно корисною працею, мали схвальні відгуки від оточуючих, чи, навпаки, за певних обставин не могли працювати й жили у страшних злиднях. Втім, зазвичай, процес поновлення значно поступався темпами. За даними на 1929 р., тобто до фактичного закінчення непу, кількість «позбавленців» в Харкові виросла на 43% порівняно з попередніми роками, тоді як кількість виборців збільшилася всього на 26% [27, арк. 29].

Висновки дослідження. Таким чином, протягом періоду нової економічної політики в Харкові – величезному економічному, культурному, науковому місті знищеної Російської імперії, центрі Харківської єпархії, наполегливо втілювалася загальнодержавна політика радянської влади зі штучного формування нового маргінального прошарку суспільства. Перш за все, представників так званих «колишніх» та непманів, позбавляли права обирати й бути обраними, що автоматично тягнуло за собою подальші адміністративні утиски і переслідування. Опинившись поза соціумом, «позбавленці» відчули на собі весь тягар соціальної несправедливості, чому значним чином сприяла активна допомога «політично свідомих» громадян з виявлення, викриття та покарання таких. Незважаючи на перманентно триваючий процес поновлення у правах, частка харківських «позбавленців» неухильно збільшувалася.

Список літератури: 1. *Список виборців*, що їх права на голос перевірено. Скрипницька № 5. - Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). - Ф. Р - 408. - Оп. 4. - Спр. 840. - Арк. 33. 2. *Конституція* (Основной Закон) Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Принята V Всероссийским съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 года / <http://www.tarasei.narod.ru>; Конституция РСФСР 1925 года / <http://dslov.narod.ru>; 3. *Список виборців* неорганізованного населення вул. Короленка 9. - ДАХО. Ф. Р - 408. - Оп. 4. - Спр. 840. - Арк. 40-41; 4. *Висновок*, вул. Короленко 16. - Там само. - Арк. 43; 5. *Протокол* № 8 Заседания Журавлёвского райизбиркома 26 февраля 1929 г. - Там само. - Арк. 75; 6. *Список*

виборців, що їх права на голос перевірено. Скрипницька вул., 10. Там само. Арк. 35.; 7. *Сведения о составе жильцов и занимаемой ими жилой площади в домах жилищно-коммунального хозяйства Харьковского Уикпрофсоюза*. - ДАХО. - Ф. Р-408. - Оп. 2. - Спр. 601. - Арк. 4, 6; 8. *Справка*. - ДАХО. - Ф. Р-408. - Оп. 22. - Спр. 872. - Арк. 5; 9. *Телефонограмма № 638 Начканцу Горсовета*. - Там само. - Арк. 7; 10. *Список лишённых избирательных прав*. - ДАХО. - Ф. Р-408. - Оп. 4. - Спр. 840. - Арк. 19-26; 11. *Дополнительные списки лишённых избирательных прав*. - Там само. Арк. 10-11; 12. *Шерих Д. Ю.* 1924. Из Петрограда в Ленинград / Д. Ю. Шерих. - М.-СПб.: Центрполиграф МиМ - Дельта, 2004. - 240 с.; 13. *Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів УСРР "Про вибори до Рад"*. - Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). - Ф.1. - Оп. 4. - Спр. 1080. - Арк. 6-18; 14. *В Центральный Исполнительный комитет Союза ССР*. - ЦДАВО. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 1892. Арк. 1-12; 15. *Список виборців, що їх право на голос перевірено*. Короленко, 15. - ДАХО. - Ф. Р-408. - Оп. 4. - Спр. 840. - Арк. 28-29.; 16. *Список лишённых избирательных прав*. - ДАХО. - Ф. Р-408. - Оп. 4. - Спр. 840. - Арк. 19-26; 17. *Склад позбавлених виборчих прав по м. Харкову за розподілом їх по національності*. - ДАХО. Ф. Р-408. Оп. 4. Спр. 1255. Арк. 65. 18. *До НКВС. Адмінвідділ за № 462.4. 28.* - ЦДАВО. Ф. 1. Оп. 4. Спр. 1081. Арк. 21. 19. *Перевод с немецкого (штамп Германского Генконсульства)*. - ЦДАВО. Ф. 1. Оп. 4. Спр. 1081. Арк. 27. 20. *До Харківського Окрадмінвідділу* - ЦДАВО. Ф. 1. Оп. 4. Спр. 1081. Арк. 21. 21. *Мандельштам Н. Я.* Воспоминания / Н. Я. Мандельштам. - М.: Книга, 1989. - 480 с. 22. *Список виборців, що їх права на голос перевірено*. Короленко, 13. - ДАХО. - Ф. Р-408. - Оп. 4. - Спр. 840. - Арк. 30-32. 23. *Президиуму Харьковского горсовета от члена горсовета Промсекции Карпина М. М.* - Там само. - Арк. 14. 24. *До Секретаріату міськради м. Харкова на № 39-465. 22/Х.* - Там само. - Арк. 12. 25. *До Адмінвідділу ОВКУ* - Там само. - Арк. 13. 26. *Акт обследования домов*. - ДАХО. Ф. Р-408. - Оп. 2. - Спр. 601. - Арк. 8-9. 27. *До Колегії НКВС УСРР. Доповідна записка «Про стан обліку та складання списків виборців та осіб позбавлених виборчих прав»*. - ЦДАВО. Ф. 1. Оп. 4. Спр. 1081. Арк. 28-30.

Надійшла до редколегії 10.11.2012

УДК 94(477.54)''1921/1929'':323..3-058.17

Харків'яни-«позбавленці» в роки нової економічної політики (1921- 1929 рр.) / С. І. Мешков, канд. іст. наук, доцент НТУ «ХПІ» // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2012. - № 65 (971). – С. 42-51. Бібліогр.: 27 назв.

В статті, на основі документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (г. Київ) і Державного архіву Харківської області, аналізуються основні категорії, національний склад, характерні риси життя та діяльності «лишенцев» Харківщини в роки н.е.п., з метою виявлення принципів та особливостей процесу штучної стратифікації радянського суспільства.

Ключевые слова: маргиналы, «лишенцы», общество, номенклатура, гражданские права.

The article, based on documents of the Central State Archive of the supreme bodies of power and administration of Ukraine (Kiev) and the State Archives of Kharkiv region, analyzes the major categories, ethnic composition, characteristics of the life and work of Kharkiv, "disenfranchised" in the years of the New Economic Policy, with the purpose to identify the principles and characteristics in artificial stratification of Soviet society.

Keywords: marginalized, "lyshency", society, nomenclature, civil rights.